

Temelji moderne Hrvatske. Hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću, ur. Vlasta Švoger – Jasna Turkalj, Povijest Hrvata, sv. 6, ur. Zoran Ladić, Matica Hrvatska, Zagreb 2016., 741 str.

U Matici hrvatskoj kao šesti svezak Biblioteke Povijest Hrvata, pod uredništvom Zorana Ladića, izašla je knjiga koja obuhvaća sintezu hrvatske povijesti u "dugom" 19. stoljeću. Izdanje sveobuhvatne povijesti Hrvata u razdoblju od kraja 18. stoljeća, odnosno od smrti Josipa II. godine 1790., pa sve do kraja Prvog svjetskog rata 1918., jedinstveni je poduhvat u domaćoj historiografiji jer predstavlja sintetski prikaz nacionalne povijesti u svim njezinim aspektima, te prema tome predstavlja značajan iskorak u dosadašnjim sintezama hrvatske povijesti koje su naglasak stavljale na političku povijest, a svi ostali aspekti društvenog, gospodarskog, kulturnog, vjerskog razvoja, kao i povijest svakodnevlja bili su samo djelomično prikazani ili sasvim zanemareni.

Urednice sveska Vlasta Švoger i Jasna Turkalj okupile su grupu od dvadesetak povjesničara i znanstvenika srodnih struka, mahom mlađe i srednje generacije, koji su svojim kompetencijama svatko na svojem području dali nove prinose i prikaze širokog spektra tema koje obuhvaća ovakav tip sinteze.

Knjiga je podijeljena u tri velike tematske cjeline: *Opći pregled* (3-346), *Regionalna povijest* (349-558), *Hrvatske zemlje u međunarodnom kontekstu* (561-706), unutar kojih se posebno obrađuju uže teme.

Cjelina *Opći pregled* započinje uvodnim poglavljem Tomislava Markusa *Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija od 1790. do 1918.: Osnovne smjernice političke povijesti* (3-28). Autor sažima i daje pregled političkog okvira hrvatskih zemalja od vremena zasjedanja Hrvatskog sabora krajem 18. st. i čvršćeg povezivanja sa Ugarskom, pa sve do saborskog zasjedanja 1918., na kojemu su raskinuti državnopravni odnosi Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Kraljevinom Ugarskom i Carevinom Austrijom. U poglavlju koje slijedi, *Zakodavna i izvrsna vlast u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918.* (29-90), Ljiljana Dobrovšak kronološki je obradila pitanje nosioca vlasti na hrvatskim prostorima. U razdoblju do 1848. dala je pregled zajedničkih institucija vlasti, institucija vlasti Banske Hrvatske, te institucija vlasti u Istri, Dalmaciji i Boki Kotorskoj. Zasebno je obratila pažnju na razdoblje 1848.-1849., dajući pregled središnjih političkih institucija u revolucionarnom razdoblju, s naglaskom na bana i Bansko vijeće te prvi građanski Sabor u Hrvatskoj 1848. Za razdoblje koje je uslijedilo do 1868. autorica je prikazala pregled državnih institucija za vrijeme pseudoustavnosti i neoapsolutizma (1849.-1860.), zatim u vremenu od *Listopadske diplome* do Austro-Ugarske nagodbe (1860.-1867.) i za vrijeme do Hrvatsko-ugarske nagodbe. Potpoglavlje o nosiocima vlasti u nagodbenom razdoblju obradila je kroz pitanja središnjih institucija nakon Austro-ugarske nagodbe, same Hrvatsko-ugarske nagodbe i zajedničkih organa vlasti, vojske, domobranstva, autonomnih hrvatskih institucija u nagodbenom razdoblju, kroz pitanje ugarskog državljanstva i hrvatske zavičajnosti, te kroz nosioce vlasti na području Hrvatsko-slavonske vojne krajine, u Ugarskom primorju i Rijeci, te Istri i Dalmaciji. *Pravosuđe u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918.*

(91-108) obradili su pravници Dalibor Čepulo i Mirela Krešić dajući pregled pravosudnog sustava u razdobljima 1790.-1848. 1849.-1868., 1868.-1918., zaključujući kako je sudstvo na području Hrvatske i Slavonije doživjelo važnu promjenu iz feudalnog oblika u moderni sustav sredinom 19. st. a vrhunac njegova razvoja bilježi se u reformama sedamdesetih godina 19. st., nakon čega je u doba bana Khuena uslijedilo njegovo nazadovanje. Autori zaključuju kako sve do kraja Monarhije hrvatsko sudstvo nije postiglo stupanj neovisnosti kakvo je imalo sudstvo u drugim europskim zemljama razvijene pravne tradicije. Demografsko stanje u hrvatskim zemljama prikazali su Božena Vranje-Šoljan i Robert Skenderović u poglavlju *Demografska slika Hrvatske od početka 19. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata* (109-132). U demografskom smislu 19. st. za hrvatske zemlje značajno je jer upravo u tom razdoblju počinje institucionalno statističko praćenje kretanja stanovništva, a istovremeno se događa i proces demografske tranzicije koja je usko povezana s procesima modernizacije. Tranzicija je u hrvatskim zemljama počela u zadnjim desetljećima 19. st., ali s obzirom na činjenicu da one nisu pripadale jednom političkom sustavu, niti su imale jednak društveno-ekonomski razvoj, tako je i proces demografske tranzicije tekao različitom dinamikom. Obzirom na dostupne podatke u provedenim popisima stanovništva u pojedinim dijelovima, autori su poglavlje podijelili na više potpoglavlja, pa tako zasebno obrađuju demografsku sliku Civilne Hrvatske i Slavonije 1804./1805. i 1840., Hrvatsko-slavonske vojne krajine 1802. i 1815., zatim zasebno Istru, Dalmaciju i Dubrovnik, te hrvatske gradove u prvoj polovici 19. st. Autori su prikazali i etničku sliku hrvatskih zemalja, napravljenu na temelju etnografsko-statističkih djela iz prve polovice 19. st., nastalih metodom kombinacije materinjeg jezika i vjeroispovijesti. Zaključno potpoglavlje o demografskom kretanju od 1850. do 1918. na temelju popisa stanovništva, obrađuje sva obilježja kretanja stanovništva u tom razdoblju na području Hrvatske, Slavonije, Hrvatsko-slavonske vojne krajine, Dalmacije i Istre. Autori obrađuju kretanje ukupnog broja stanovništva, natalitet, mortalitet, prirodni prirast, dobnu strukturu, stanovništvo prema materinjem jeziku, vjeri i nacionalnosti, te donose tabelarne prikaze svih navedenih analiza. Arijana Kolak Bošnjak obradila je društveni razvoj hrvatskih zemalja u 19. st. u poglavlju *Struktura hrvatskog društva u 19. stoljeću i razvoj građanskog društva* (133-150), a s obzirom na promjene sredinom 19. st., autorica je prikaz ovog pitanja podijelila u dva potpoglavlja. U prvom dijelu, koje obuhvaća razdoblje klasičnog kasnofeudalno-staleškog društva od 1790. do 1848., prikazuju se društvene strukture hrvatskih zemalja u tom razdoblju, obraćajući pažnju na specifičnosti društvenog razvoja na području Banske Hrvatske, Vojne krajine, Istre, Dalmacije i Dubrovačke Republike. Od sredine 19. do početka 20. st. hrvatsko je društvo doživljavalo transformaciju prema modernom građanskom društvu ali taj je proces tekao neujednačeno i sporo. Obilježja tog oblikovanja i izgradnje građanskog društva u hrvatskim zemljama u drugoj polovici 19. st., autorica je obradila u drugom potpoglavlju. Pitanje hrvatske emigracije i Hrvata u susjednim zemljama u 19. st. obradio je Robert Skenderović u poglavlju *Hrvatsko iseljništvo i Hrvati u susjednim zemljama od početka 19. stoljeća do Prvoga svjetskog rata* (151-166). Analizirajući čimbenike koji su doveli do velikog vala iseljavanja u 19. st., autor prikazuje iseljavanje u prekoceanske zemlje, posebice u Sjevernu i Južnu Ameriku, zatim u Australiju i južnu Afriku. Posebnu pažnju obratio je na iseljenička društva i novinstvo iseljenih Hrvata, te njihovu političku angažiranost. U zasebnom potpoglavlju prikazana je povijest Hrvata u Ugarskoj (ponajviše onih u zapadnoj i južnoj Ugarskoj), ali i onih na području Kosova i u Italiji. U poglavlju *Moderne ideje i ideologije u hrvatskom društvu 19. stoljeća* (167-186), Tihomir Cipek i Vlasta Švoger daju pregled ideja i ideoloških koncepcija na hrvatskim prostorima u

stoljeću kada se formiraju moderne nacije. Iz europskih središta ideje liberalizma, konzervativizma, socijalizma i drugih došle su i do hrvatskih zemalja u raznim oblicima i podvarijantama, prilagođene domaćim političkim i društvenim okolnostima. Autori ih, nakon uvodnog dijela gdje se daje pregled općeeuropskih političkih ideologija, obrađuju kronološkim slijedom u oblicima kakvi su se pojavili u hrvatskim zemljama: od kraja 18. st. do početka hrvatskog narodnog preporoda, preko preporodnog razdoblja i ilirskog pokreta (1835.-1848.), razdoblja vrhunca liberalizma i nacionalizma i hrvatskog političkog pokreta 1848.-1849., pa do razdoblja obnove ustavnosti i raspada Monarhije. Poseban naglasak stavljen je na nacionalno pitanje koje je bilo u središtu ideologija hrvatskih političkih stranaka. Milan Vrbanus u poglavlju *Gospodarski razvoj hrvatskih zemalja (187-224)* prikazao je ekonomske prilike u hrvatskim zemljama u 19. st. u svim njihovim segmentima, pa tako donosi pregled razvoja poljoprivrede, trgovine, obrta, manufaktura, industrije. Piše i o pojavi trgovačkog građanstva, o urbanizaciji i razvoju prometne infrastrukture, novčarskim institucijama i akumulaciji kapitala te gospodarskim institucijama i društvima. Svoj pregled gospodarskih prilika autor završava ocjenom o uklopljenosti hrvatske ekonomije u širi europski kontekst. Zaključuje kako je Hrvatska u 19. st. u ekonomskom smislu zaostajala za razvijenijim europskim zemljama, kako nije imala samostalnu gospodarsku politiku, industrijski razvoj bio je tek u povojima, a malobrojni domaći poduzetnici nisu mogli konkurirati na europskom tržištu. O ulozi crkve i njezinom ustroju na području hrvatskih zemalja u 19. st. govori poglavlje *Hrvatski katolicizam 19. stoljeća (225-252)* autora Slavka Sliškovića. Autor je prikazao ustroj biskupija i redovničkih zajednica na hrvatskom prostoru, a potom je obradio ulogu crkve u obrazovnom, znanstvenom, kulturnom, političkom i gospodarskom životu Hrvatske u 19. st. Posebno se pozabavio pitanjem uloge crkve u nacionalnointegracijskim procesima u vrijeme oblikovanja moderne hrvatske nacije, gdje je Katolička crkva imala iznimnu ulogu, a čiji su redovi i pojedinci dali snažan doprinos osnivanju političkih, kulturnih i znanstveno-obrazovnih ustanova u zemlji. Članak *Ustroj i djelovanje ostalih vjerskih zajednica u Hrvatskoj u 19. stoljeću (253-272)* Ljiljane Dobrovšak daje pregled razvoja pravoslavne, grkokatoličke, židovske vjerske zajednice, protestantskih crkava, nazarena i baptista, te islama u Hrvatskoj i Slavoniji. Članku su dodani i tabelarni prikazi s brojem pripadnika pojedinih vjerskih zajednica prema popisima stanovništva. Dinko Župan u članku *Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u "dugom" 19. stoljeću (273-308)* obrađuje kulturnu povijest Hrvatske u 19. st. Autor je u prvom poglavlju prikazao usmenost, pismenost i jezične politike u hrvatskim zemljama, obradivši i pitanja pojmova mađarizacije i germanizacije. U drugom poglavlju prikazao je izgradnju obrazovne piramide, odnosno razvoj pučkih škola, gimnazija i sveučilišta kroz zakonodavni okvir, reforme i modernizaciju. Pažnju je obratio na najvažnije ustanove i osobe u segmentu obrazovanja. Na istom mjestu prikazao je nastanak i razvoj temeljnih kulturnih institucija u Hrvatskoj i njihovih temeljnih izdanja (Matice Hrvatske, JAZU, Glazbenog društva, Narodnog muzeja i dr.). U trećem poglavlju autor je donio pregled razvoja hrvatske arhitekture i likovne umjetnosti, s najznačajnijim imenima i djelima, te prikaz promjena u svim granama umjetnosti koje su nastupile u razdoblju moderne. Jedno od poglavlja koje je do sada zaobilazilo sinteze nacionalne povijesti je i tekst Aleksandre Muraj *Svakodnevni život u 19. stoljeću (309-346)*, u kojem je autorica prikazala stanovanje, prehranu, odijevanje i društveni život kroz zabavu i razonodu, na području hrvatskih zemalja. Tematika je obrađena kroz sve slojeve hrvatskog društva 19. st. pa tako saznajemo niz zanimljivih detalja o svakodnevici seoskog stanovništva, građanstva i plemstva, sa specifičnostima u pojedinim hrvatskim krajevima. Poglavlje je obogaćeno prikladnim

izborom ilustracija sa prikazima detalja iz svakodnevnog života (stambenih ambijenata, namještaja, odjeće, plesova).

Druga tematska cjelina obrađuje regionalne povijesti hrvatskih zemalja u „dugom“ 19. st., na način da su sva poglavlja isto ili vrlo slično strukturirana, pa tako daju povijesni pregled pojedine hrvatske regije kroz teritorijalni razvoj, pregled političkih zbivanja, demografska i društvena kretanja, gospodarski, intelektualni i kulturni razvoj, te povijest svakodnevlja. Na taj način, čitatelj sa općenitije razine informacija o svakoj od ovih tema, ponuđenoj u prvoj cjelini, u drugoj cjelini po metodološki istom principu prelazi na detaljnija saznanja o pojedinim dijelovima hrvatskih zemalja, koji su imali svoj specifičan razvoj u različitim političko-društvenim okolnostima. Cjelina je strukturirana u sljedeća poglavlja: *Sjeverna i središnja Hrvatska od 1790. do 1918.* (349-378) Kristine Milković, *Slavonija, Srijem i Baranja u 19. stoljeću* (379-412) Zlate Živaković-Kerže, *Gorski Kotar, Lika, Krbava i Senj u 19. stoljeću* (413-436) Željka Holjevca, *Istra u 19. stoljeću* (437-454) Marina Manina, *Rijeka u 19. stoljeću* (455-470) Filipa Novosela, *Hrvatsko Primorje i Kvarnerski otoci u 19. stoljeću* (471-494) Jurja Balića, *Dalmacija i Boka Kotorska od 1797. do 1918.* (495-528) Marka Trogrića i Josipa Vrandečića te *Hrvati u Bosni i Hercegovini od 1790. do 1918.* (529-558) Zorana Grijaka.

Cjelina *Hrvatske zemlje u međunarodnom kontekstu* daje pregled odnosa, veza i kontakata hrvatskih zemalja s onim zemljama s kojima su one bile u državnompravnoj vezi ili su imale snažne i dugotrajne političke, gospodarske i kulturne odnose. Cjelina započinje opsežnim poglavljem Dinka Šokčevića, *Hrvatska u trokutu mađarsko-hrvatsko-austrijskih odnosa od 1790. do 1918.* (561-616), koje ovu kompleksnu temu obrađuje kroz niz manjih potpoglavlja, kako bi dao što jasniji pregled odnosa unutar trokuta Beč – Zagreb – Budimpešta, a koji su, u konačnici, izravno utjecali na politički, društveni i gospodarski razvoj Hrvatske. Marino Manin u poglavlju *Veze hrvatskih i talijanskih zemalja u 19. stoljeću* (617-624) piše o kontinuitetu snažnih odnosa između hrvatskih krajeva na istočnojadranskoj obali i Venecije. Osim toga, obraća pozornost na veze grada Trsta, koji je u 19. st. imao ulogu glavne luke Habsburške Monarhije i hrvatskih luka s područja Istre i Kvarnera. Naposljetku, analizira političke utjecaje i veze talijanskih preporoditelja i hrvatskih političara te snažne poveznice Hrvata i talijanskih gradova na području obrazovanja i kulture. Odnose Vatikana i crkve u Hrvata tijekom 19. st. analizira Zoran Grijak u poglavlju *Hrvati i Sveta Stolica od 1790. do 1918.* (625-638). Počevši od razdoblja nakon ukidanja reformi Josipa II. pa do početka 20. st., kada se bilježe počeci katoličkog organiziranja u Hrvatskoj pod nazivom „Hrvatski katolički pokret“, autor bilježi sve važnije događaje, diplomatske akcije, ustanove, osobe i dokumente, važne za prikaz odnosa Svete Stolice i hrvatskih krajeva. Obzirom na odluke Rima, autor analizira crkveni preustroj u hrvatskim krajevima, zatim se bavi posljedicama konkordata potpisanog između Vatikana i Habsburške Monarhije 1855., te odnosima biskupa Strossmayera s papom Lavom XIII., njegovim odnosom prema istočnoj crkvenoj politici, kao i biskupovim nastupom na Prvom vatikanskom saboru 1870. godine. Posebnu pozornost obratio je na preustroj Zavoda sv. Jeronima u Rimu, te na borbu hrvatskog svećenstva za uvođenjem starocrkvenoslavenske liturgije i uporabu glagoljice, što je imalo znatno šire nacionalne, vjerske i kulturološke konotacije. Dragan Markovina u poglavlju *Hrvatska i Zapadna Europa u 19. stoljeću* (639-654) obrađuje pitanje odnosa Hrvatske i zapadnoeuropskih zemalja, te njihova utjecaja na različite aspekte života u hrvatskim zemljama kroz više razina. Poglavlje započinje analizom višeslojnog značaja francuske uprave na hrvatskom teritoriju (modernizacijski procesi, društvena kretanja, gospodarski razvoj). Zatim je ukratko opisao temeljna obilježja britanske vladavine na Jadranu

(Vis, Korčula), te dao prikaz slike hrvatskih zemalja, prvenstveno istočnojadranskog prostora, kroz pera zapadnoeuropskih putopisaca. U završnom potpoglavlju autor je obratio pažnju na utjecaje iz zapadnoeuropskih zemalja kojima su bili zahvaćeni hrvatski krajevi u ideološko-političkom pogledu, te na polju kulture i umjetnosti (književnici, slikari, kazališni djelatnici), te zaključuje kako su hrvatske zemlje na svim poljima društvenog i kulturnog života u 19. st. pripadale zapadnoeuropskom kulturnom krugu. Poglavlje autorice Zdravke Zlodi *Hrvati i slavenski svijet u 19. stoljeću* (655-690) obrađuje međuslavensku uzajamnost i slavensku ideju kroz potpoglavlja o slavenofilstvu kao temelju međuslavenske suradnje, o počecima političke i kulturne suradnje slavenskih naroda, o slavenskoj ideji u okviru preporodnih gibanja, o međuslavenskoj suradnji u prijelomnoj 1848./1849.-oj godini i u razdoblju do Austro-Ugarske nagodbe 1867., te o slavenskoj uzajamnosti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Posljednje poglavlje treće cjeline knjige jest ono Zlatka Hasanbegovića *Banska Hrvatska i Osmansko Carstvo u 19. stoljeću* (691-706) a koje obrađuje kontakte, odnose i političke stavove hrvatske strane prema Osmanskom Carstvu. U prvom potpoglavlju autor govori o dodirima na graničnom i preograničnom području duž granice Habsburške Monarhije po završetku osmanske vladavine u hrvatskim zemljama. Autor potom razlaže odnos ideologije ilirizma i hrvatske jugoslavenske ideologije prema Osmanskom Carstvu i istočnom pitanju, te potom odnos ideologije pravaštva, odnosno njezinog utemeljitelja Ante Starčevića prema Bosni i istočnom pitanju.

Knjiga je opremljena bogatim ilustrativnom materijalom i kartama, te Kazalom osobnih imena (707-720), koje je izradio Ivan Šutić i Kazalom zemljopisnih pojmova (721-739), koje je izradio Boris-Leonardo Fučkar, što omogućava lakše olakšava snalaženje u ovakvom tipu izdanja.

Zaključno možemo reći da svojom sveobuhvatnošću te novim pristupom obrade sintetske povijesti "dugog" 19. st., ovo izdanje predstavlja značajnu novinu u domaćoj historiografiji. Ona, s jedne strane, zahvaljujući jasnoj strukturi daje pregledan uvid u razna historiografska pitanja, dok istovremeno s druge strane daje temelj za daljnja znanstvena istraživanja raznih segmenata obuhvaćenih u pojedinim cjelinama, jer se nakon svakog poglavlja nalazi popis izvora i literature koji mogu poslužiti kao poticaj za daljnji rad. Ovakvim karakteristikama ona će zasigurno pronaći svoje čitateljstvo, ne samo unutar stručnih krugova znanstvenika i profesora povijesti i srodnih znanosti, već i među širom publikom, od studenata i učenika do čitatelja zainteresiranih za hrvatsku povijest i kulturu.

Tihana Luetić